

Brussels Studies

La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles / Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The e-journal for academic research on Brussels
Notes de synthèse | 2009

Brussel, internationale stad

Synthesenota, SGB nr. 13

Bruxelles, ville internationale

Brussels as an international city

Eric Corijn, Christian Vandermotten, Jean-Michel Decroly et Erik Swyngedouw

Traducteur : Saraï de Graef

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/993>

DOI : 10.4000/brussels.993

ISSN : 2031-0293

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Référence électronique

Eric Corijn, Christian Vandermotten, Jean-Michel Decroly et Erik Swyngedouw, « Brussel, internationale stad », *Brussels Studies* [Online], Synthesenota's, Online op 24 février 2009, geraadpleegd op 02 mai 2019. URL : <http://journals.openedition.org/brussels/993> ; DOI : 10.4000/brussels.993

Licence CC BY

Synthesenota nr. 13

Brussel, internationale stad

E. Corijn, C. Vandermotten, J.-M. Decroly, E. Swyngedouw

Vertaling : Sarai De Graef

• **Eric Corijn** cultuurfilosoof en sociaal wetenschapper, hoogleraar sociale en culturele geografie aan de Vrije Universiteit Brussel. Directeur van de onderzoeksgroep COSMOPOLIS, City, Culture & Society en coördinator van het UAB Brussels Stadsplatform. Codirecteur van internationale masterprogramma's in stadsstudies POLIS en 4Cities. Ondervoorzitter van de Gewestelijke Ontwikkelingscommissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en lid van de jury Stadsvernieuwing van Vlaanderen. Auteur van ruim 200 publicaties.

Contact : eacorijn@vub.ac.be - ++32 (0)2/629.33.79

• **Christian Vandermotten**. Hoogleraar aan de *Université Libre de Bruxelles* (ULB) en lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Geograaf en stedenbouwkundige, voorzitter van de Koninklijke Belgische Vereniging voor Aardrijkskunde Studies. Lid van de regionale Gewestelijke Ontwikkeling Commissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Heeft onlangs een boek gepubliceerd over *De identiteit van Europa* en heeft deelgenomen aan de monografie over *De sociaaleconomische structuren van de Belgische ruimte*, gepubliceerd door de FOD Economie en het Federaal Wetenschapsbeleid, gebaseerd op de resultaten van de sociaaleconomisch enquête van 2001.

Contact : cvdmotte@ulb.ac.be - ++32 (0)2/650.50.78

• **Jean-Michel Decroly** is professor Menselijke, Stedelijke en Toeristische Geografie aan de ULB. Hij leidt het *Laboratoire Interdisciplinaire Tourisme Territoires et Société* (LIToTeS) en is voorzitter van het *Institut de Gestion de l'Environnement et d'Aménagement du Territoire* (IGEAT). Zijn onderzoekswerk concentreert zich op socio-economische en socio-culturele veranderingen van stedelijke en toeristische gebieden.

Contact : jmdecrol@ulb.ac.be - ++32 (0)2/650.50.91

• **Erik Swyngedouw** is hoogleraar Geografie aan de *University of Manchester*. Hij doceerde voordien in Oxford. Zijn onderzoek behandelt stedelijke politiek en politieke ecologie. Hij publiceerde met name *The Globalised City* (Oxford University Press), *Social Power and the Urbanization of Nature* (Oxford University Press) en *In the Nature of Cities* (Routledge).

Contact : erik.swyngedouw@manchester.ac.uk - ++32 (0)1/658.54.39

Discussieavond:
2 maart, 19u45

Flagey
Heilig Kruisplein
1050 Brussel

I. Vaststellingen

Vijf kenmerken wijzen op het belang van de internationalisering voor Brussel.

1. *De internationale "verbondenheid"*

Brussel is een zeer "verbonden" (*connected*) stad, gesitueerd in het hart van Europa (herinneren we eraan dat 19% van de oppervlakte van de EU verhoogd met die van Zwitserland en Noorwegen 60% van de bevolking en 72% van het Europese BBP verzamelt), in het centrum van de meest compacte netwerken van auto- en spoorwegen op het continent.

Brussel staat veel hoger in de rangschikking van wereldsteden dan wat de grootte van de stad en de Belgische economie zouden doen vermoeden. In de rangschikking van de GaWC (Globalisation and World Cities, 2000) staat de stad op de zevende plaats van de Europese steden, ver achter de *global cities* Londen en Parijs, maar vlak na Milaan, Frankfurt, Madrid en Amsterdam en vóór Zurich.

2. *Een internationaal karakter, voornamelijk verbonden aan haar functies als Europese hoofdstad*

Deze goede plaats is voornamelijk verbonden aan de inplanting in Brussel van Europese en, bijkomend, andere internationale instellingen, zoals de NAVO. De internationale aanwezigheid neemt nog toe. Deze internationale functie op zich zorgt produceert rijkdom, maar ze genereert eveneens verscheidene lobby-, consultancy- en media-activiteiten, ze verhoogt het aantal ambassades en regionale vertegenwoordigingen, enz. Ze ligt dus aan de basis van belangrijke multiplicator- en neveneffecten, bijvoorbeeld op commercieel en toeristisch vlak.

De internationale instellingen in Brussel stellen een groot aantal personen te werk: tussen 38.000 en 41.000 arbeidsplaatsen voor de Europese instellingen (Commissie, Parlement, Raad van Ministers, Comité van de Regio's) en bijna 4.000 voor de

NAVO. Daarbij voegen zich alle parallelle activiteiten (15-20.000 personen in lobby's, 1.400 journalisten/pers, 300 regionale vertegenwoordigingen, 5.322 diplomaten, 2.500 andere internationale agentschappen, meer dan 2.000 internationale ondernemingen, 150 internationale advocatenbureaus...).

In totaal genereren de aanwezigheid van Europese en internationale instellingen in Brussel, hun multiplicator- en neveneffecten en het in rekening brengen van activiteiten die niet geboekt staan in de nationale statistieken, 13 tot 14% van de Brusselse werkgelegenheid en het Brusselse BBP. Deze instellingen bezetten 30% van de bureauruimte (3,3 miljoen van de 12 miljoen m²) met een prognose van + 700.000 m². De impact op de huizenmarkt (huur en koop) is evenzeer belangrijk: 70% van de personen die tewerkgesteld zijn in deze sectoren wonen in Brussel. Ten slotte genereren deze functies ook een aanzienlijke dagelijkse aanwezigheid van buitenlandse professionele bezoekers.

3. *Een zeer internationale, meertalige en multiculturele bevolking*

Van de 1.048.491 in 2008 getelde Brusselaars hadden 295.043 (28,14%) niet de Belgische nationaliteit. Voegen we daarbij de Belgen van vreemde origine, dan blijkt ruim 50% van de bevolking geen Belgo-Belgische achtergrond te hebben (Deboosere et al., 2008). Hoewel de bevolking op verschillende manieren betrokken is bij de internationale positie van de stad, zorgt het grote aandeel Brusselaars van vreemde origine voor banden met verschillende streken van de wereld. In de marge van de "officiële" internationalisering, gedragen door de overheid en de grote ondernemingen, ontwikkelt zich een "mondialisering van onderen uit" (zie Matonge (Centraal-Afrika), Brabantstraat (Magreb), Sint-Gillis (Polen), Centrum (Azië),...). Bepaalde internationale conflicten (Midden-Oosten, Congo) hebben dan ook een grote invloed op de Brusselse samenleving.

4. *Brussel is een sterk opkomend artistiek centrum*

Brussel is een internationale kweekvijver voor kunst, op het kruispunt van Germaanse en Romaanse culturen. Brussel is ook een internationaal centrum voor verschillende kunst disciplines, zoals hedendaagse dans of opera. In bepaalde disciplines (bijvoorbeeld in de beeldende kunsten) ziet zij haar internationaal statuut snel toenemen (Genard et al., 2009). De jaarbeurs 'ArtBrussels' verovert geleidelijk aan een plaats tussen de belangrijkste Europese kunstbeurzen. Grote buitenlandse galerijen komen zich in Brussel vestigen. Meer en meer opkomende artiesten, komen zich in Brussel vestigen om er te profiteren van betaalbare huurprijzen en het soort beschikbare ruimte, maar ook van de dynamische kracht en culturele openheid van de stad. In het Brussels Gewest worden ook opnamestudio's en productie bureaus opgericht, voornamelijk in de audiovisuele sector.

Brussel bezit ook een netwerk van kunstschole met een internationale reputatie die zeer veel buitenlandse studenten van hoog niveau aantrekken. Velen van hen starten dan nadien een professionele carrière in de stad. De modesector is op dit gebied in volle expansie.

Dit alles maakt van "vermenging en pluralisme" het voornaamste culturele kenmerk van de stad. De inbreng van elkeen is er mogelijk en noodzakelijk, zonder dat één bepaalde cultuur aanspraak kan maken op hegemonie.

5. *Brussel is een centrum van wetenschap en innovatie*

Met twee volledige universiteiten (ULB en VUB), de FUSL, campussen van andere Belgische universiteiten, vijf Hogescholen en meerdere universitaire ziekenhuizen is Brussel het belangrijkste centrum voor onderzoek en hogere educatie in België. Dit centrum telt meer dan 13.000 personen tewerkgesteld in het wetenschappelijk onderzoek, waaronder meer dan 9.000 onderzoekers. Twee derde werken aan de universiteiten, wat een licht werpt op het tekort van de O&O-sector in de private economie (Van Camp et al., 2009). De universiteiten spelen dus een belangrijke (en steeds fundamentele) rol in de internationalisering van Brussel. Ze trekken buitenlandse onderzoekers en studenten aan. Zij zorgen voor uitstraling en verhogen de bekendheid van Brussel in de wereld. Zij dragen ook bij tot het onderzoek over de Europese aanwezigheid in Brussel.

De impact van de internationale positie werd op discontinue wijze gedocumenteerd (Mens & Ruimte (s.d.; 1992; 1994); Iris Consulting (1998; 2001), IGEAT (2007)), maar alle onderzoekers die rond de vraag werkten hebben aangetoond dat het effect op de Brusselse en Belgische economie niet te verwaarlozen is (Vandermotten et al., 2009). Om precies te bepalen in welke domeinen en ten voordele van wie deze internationalisering speelt en om exact te begrijpen hoe dit de stedelijke ontwikkeling beïnvloedt, moet meer diepgaand onderzoek worden opgezet (Corijn et al., 2008).

II. Vragen-problemen

1. *Is het ondersteunen van deze internationalisering een goede ontwikkelingsstrategie?*

De metropolitane ontwikkeling van Brussel is verbonden aan haar politieke functies als hoofdstad. Deze functies worden internationaler (hoofdstad van Europa) en dat verhoogt ook de internationale connecties van Brussel. Het is een kleine wereldstad en dat brengt een specifieke ontwikkeling met zich. De internationalisering hangt vast aan buitenlandse activiteiten vanuit Brussel opgezet. Het mondialiseringsproces brengt de stadsgewesten steeds meer in competitie als knooppunten in een *space of flows*.

Dit type van ontwikkeling heeft bovendien de neiging om de dienstensector te ondersteunen en andere economische en culturele niches te onderschatten. De ontwikkeling van economische centra (*headquarters*) en de logistiek van O&O die daaraan verbonden is (kenniscentra, ontwikkeling van productielijnen) ontbreken in het bijzonder (Vandermotten et al., 2009). De internationalisering is een feit en blijft een grondtendens. Het is ook een veelbelovende optie voor bepaalde types van economische activiteiten en voor bepaalde lagen van de bevolking. Om dit proces te integreren in een stadsproject dat een duurzame ontwikkeling garandeert, moet het evenwichtig gebeuren en met veel aandacht voor de effecten. Om deze ontwikkeling te ondersteunen zijn een betere kadering van projecten en het inschatten van culturele effecten en noden (bijvoorbeeld wat betreft het gebruik van het Engels) wenselijk. Om deze ontwikkeling te begeleiden moet er uitdrukkelijk meer aandacht besteed worden aan de socio-economische en culturele context, in het bijzonder wat betreft effecten van uitsluiting en dualisering, vooral omdat de internationalisering van Brussel vanuit de top ook samengaat met een "internationalisering naar onderen". Deze twee processen bestaan relatief onafhankelijk van elkaar en versterken de polarisering in Brussel.

2. *Is het beeld van Brussel als Europese hoofdstad de beste vector voor de internationalisering?*

De internationale functies zijn slecht geïntegreerd in de Brusselse beeldvorming. Die is vandaag nog opgebouwd vanuit haar functies als Belgische hoofdstad en vanuit de voorstelingswereld eigen aan het Belgische federalisme (Gemeenschappen, Gewesten). Het objectieve gewicht van de internationale activiteiten en van de niet-Belgische bevolking is onvoldoende geïntegreerd in dit denkkader, waardoor zich een haat-liefde-verhouding met de internationale stad ontwikkelt. Deze negatieve benadering wordt nog versterkt door een voorstelling waarin de naam 'Brussel' in verband gebracht wordt met een "Europese bureaucratie ver van het volk". Een belangrijke uitdaging is dus het beeld van "hoofdstad van Europa" in te vullen. Dat is vandaag alleen institutioneel, bureaucratisch en economisch opgeladen en heeft nauwelijks ideologische, culturele en educatieve referenties. Dat blijven bevoegdheiden van de nationale staten.

Op dit vlak is het belangrijk te beseffen dat een echte "hoofd-stad" niet louter een plaats mag zijn van de instellingen en administraties. Ze moet ook een plaats zijn van productie en creatieve uitbeelding van het globale project zijn. Omdat de verbeelding van de Europese eenmaking (die de politiek en de economie integreert,

maar de sociale en culturele reproductie aan de landen overlaat) zwak of onduidelijk is, geeft dat weinig houvast om een project voor de stad Brussel als hoofdstad van Europa in te vullen. De ontwikkeling van een dergelijk project moet dus rekening houden met een dubbel deficit: het gebrek aan identificatie van de Brusselse bevolking met de internationale functies van de stad en het gebrek aan een cultureel en intellectueel project rond de Europese eenmaking zelf. Deze gebreken aanpakken zou evenwel een uitgangspunt kunnen zijn voor het uitdenken van een echt stadsproject. Deze uitdaging aanpakken zou Brussel onderscheiden van andere wereldsteden en zou een kenmerkende trek van de stad kunnen worden.

Om dergelijke “mentale kaart” (*mental map*) te ontwikkelen, waarin Brussel als hoofdstad van Europa wordt beschouwd door zijn inwoners, zouden enkele veranderingen plaats moeten hebben:

- een grotere aanvaarding door de Brusselaars van de E.U.;
- een betere en meer positieve zichtbaarheid van de EU in Brussel;
- een betere interactie tussen Brusselaars en Europeanen in de Brusselse stedelijkheid.

Het is duidelijk dat een dergelijke verandering niet uitsluitend gedragen of georiënteerd kan worden door ambtenaren, “expats” en de kosmopolitische bevolking. Men moet ook een beeld van Europa ontwikkelen dat open staat voor de Mediterrane bevolking en culturen en dat gunstig is voor de integratie van achtergestelden.

Deze veranderingen houden een verplaatsing in van het identitaire zwaartepunt van Brussel van Belgo-Belgische hoofdstad naar een internationale, interculturele, meertalige en kosmopolitische stad.

3. *Is dit ontwikkelingsmodel inclusief?*

Het huidige ontwikkelingsmodel van Brussel leidt tot uitsluiting. De structuur van de economie en de arbeidsmarkt komt vooral ten goede aan een perifere bevolking van pendelaars en veroorzaakt moeilijkheden voor de Brusselse bevolking en haar socialisatie-instellingen (scholen, culturen, kerken, media...). Het huidige internationaliseringsmodel uitdiepen kan op termijn alleen de afwijzing en het verzet bij bepaalde delen van de bevolking doen toenemen. Daarom moet elke dynamiek in die richting gepaard gaan met sterke en degelijke begeleidingsmaatregelen om a) een maximum van Brusselaars te betrekken en b) de negatieve effecten op het Brussels grondgebied te vermijden (op het vlak van mobiliteit, werkgelegenheid, huisvesting en taalgebruik). Elk model van internationale ontwikkeling moet, als het duurzaam en vreedzaam wil zijn, rekening houden met de noodzakelijke compensaties om de ontwikkeling evenwichtig te houden. Deze compensaties moeten dienen voor a) een herverdeling van koopkracht en levensstandaard om de ongelijkheid tegen te gaan en b) het toelaten van ook minder productieve ontwikkelingsmodellen in sociale economie, lokale diensteneconomie of non-profit-economie.

4. *Welke kansen van bijkomende ontwikkelingen kan men aangrijpen?*

De bevolking van Brussel is zeer internationaal en bovendien ongelijk verdeeld over haar grondgebied. Bewoners en activiteiten horen bij verschillende stadscentra die elk volgens eigen specifieke kenmerken deelnemen aan de internationalisering. Dat

betekent dat Brussel kan gebruik maken van verschillende knooppunten in functie van de betrokken *space of flows*. Een dergelijke “mondialisering van onderuit”, met name vanuit de specifieke stadscentra (bijvoorbeeld de hoger vernoemde Matongewijk en Brabantstraat), die de culturele en etnische netwerken van immigranten benut, is noodzakelijk voor een evenwichtig proces van internationalisering.

Anderzijds vormen de 110.000 personen die in Brussel wonen omwille van haar internationale functie een zeer kosmopolitische, gemengde, meertalige, maar relatief geïsoleerde en politiek inactieve bevolking. Het is raadzaam een expliciet beleid voor culturele en politieke integratie te ontwikkelen, om hen als burgers in het stadsproject te betrekken.

In een dergelijk proces speelt de Europese Wijk een belangrijke rol. Een richtschema werd daarvoor aangenomen. Het stelt als doel (a) een economische groep van Europese en internationale administratieve banen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest; (b) een woonpool in snelle ontwikkeling; (c) een recreatieve en vrijetijdspool die toegankelijk is voor iedereen. De stedelijke ontwikkeling van deze wijk moet ook bijdragen tot een beeldvorming inzake de Europese constructie. Men zou de Europese wijk moeten gaan beschouwen als Europees stadscentrum. Het mag geen louter administratief district worden. Het moet dus ook andere activiteiten en functies aantrekken die een grotere functionele vermenging bevorderen. Het meest belangrijke element is dat de bevolking deze Brusselse wijk niet laat vallen en dat het puur institutionele veiligheidszone wordt. Dit mag niet enkel de zaak worden van bewoners van de aangrenzende wijken, maar is de zaak van heel Brussel. Het meest symbolische “contract” dat te sluiten valt tussen “eurocrat-bewoners” en “Brusselaars” zou inhouden van de Europese wijk een bloeiend stadscentrum te maken, opgedragen aan de Europese geest. Een dergelijk stedelijk programma moet vooral gericht zijn op de animatie van de publieke ruimte (de plantsoenen, het voorplein, maar vooral de parken).

Verder bestaat er niet echt een geïntegreerd plan voor de omvorming van Brussel tot een ware hoofdstad van Europa. Het debat werd van tijd tot tijd opgestart – zie het rapport Prodi-Verhofstadt, het ‘OmbudsPlanMédiateur’, het project ‘A vision for Brussels’ (Berlage Institute) – maar lijkt dan steeds weer plaats te moeten maken voor meer sectoriële en fragmentarische projecten.

5. *En het internationaal toerisme?*

Het vrijetijdstoerisme en de MICE (*Meetings, Incentives, Conferences, Events*) sector vormt een andere belangrijke vector van de internationalisering van de Brussel. Zoals in de meeste Europese metropolen, heeft het aantal toeristische bezoeken sinds 1995 een aanhoudende stijging gekend, met name van 3,5 naar 5,1 miljoen overnachtingen per jaar of een stijging van bijna 50%. Voor een zeer groot deel is deze stijging gebaseerd op de evolutie van het toerisme in de strikte zin van het woord. Waar het Gewest in 1995 slechts net meer dan 1,2 miljoen vrije tijdsovernachtingen optekende, waren er dat in 2007 bijna 2,4 miljoen, een quasi-verdubbeling dus. In dezelfde periode stegen de zakenovernachtingen slechts in beperkte mate, met name van 2,2 naar 2,7 miljoen. In tegenstelling tot wat veelal gedacht wordt, is het vrijetijdstoerisme een substantiële bron van bezoekers voor Brussel. Het komt bijna op gelijke hoogte met zakentoeerisme, ten minste wat betreft het aantal overnachtingen. De zwakke stijging van zakenovernachtingen in Brussel is het gevolg van een

combinatie van factoren, waaronder de ontwikkeling van de videoconferentie, de vermeerdering van zakenreizen zonder overnachting ter plaatse, *a fortiori* in Brussel door haar excellente toegankelijkheid vanuit alle grote Europese steden, en ten slotte ook de sluiting voor renovatie van het Congrespaleis sinds 2003.

Ondanks de stijging van toeristische bezoeken is Brussel niet opgeklommen tot de rang van belangrijke Europese stedelijke bestemmingen. Ze bevindt zich logischerwijze ver achter Parijs en Londen, die elk meer dan 30 miljoen overnachtingen herbergen. Ze doet het ook duidelijk slechter dan steden als Barcelona (15 miljoen overnachtingen), Amsterdam (9 miljoen), Wenen (10 miljoen) of München (9,5 miljoen) en staat op dezelfde hoogte als een stad als Stockholm (5,6 miljoen). Bovendien is de recente evolutie wat betreft aantal overnachtingen in Brussel veel minder spectaculair geweest dan in andere Europese agglomeraties. Daarbij worden Barcelona (vermeerdering van 2,5 tussen 1990 en 2004), Bilbao (vermeerdering van 2,5 tussen 1992 en 2004), Valencia (vermeerdering van 2,2 tussen 1994 en 2004), Praag (vermeerdering van 2,4 tussen 1990 en 2004) of Tallin (vermeerdering van 3,7 tussen 1994 en 2004) vaak als voorbeelden geciteerd.

Toch genereert het toerisme ongeveer 33.000 banen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Dat is 4,9% van het totale aantal banen. Het gaat dus om een belangrijke activiteitssector: meer dan anderhalve keer het aantal banen in de bouwsector, twee derde van het aantal banen in de industrie en evenveel banen als de detailhandel. Bijna de helft van de toeristische banen zijn te situeren binnen de horeca-activiteiten: ongeveer 6.000 (18%) in logement en ongeveer 10.000 (30%) in restaurants, cafés en andere discotheken. Meer dan 8.500 van de toeristische banen (27%) zijn te situeren binnen de transportsector, waarvan nauwelijks 2.800 in reisbureaus en touroperators. De toeristische banen zijn goed voor een groot vijfde van het totaal aantal banen in deze transportsector. Binnen de sector van de detailhandel tellen we voorts ongeveer 3.200 banen van de 34.000 (16%) die aan het toerisme verbonden zijn. Tenslotte zijn 2.500 toeristische banen (8%) toe te schrijven aan de sector van culturele, sportieve en recreatieve activiteiten. Een meer fundamenteel feit dat we uit de gegevens van de socio-economische enquête van 2001 kunnen halen, is dat de banen binnen de toeristische sector een groot aantal laag gekwalificeerde beroepen omvat, die dikwijls uitgevoerd worden door personen die in het Gewest wonen.

6. *Welke integratie van nieuwkomers, bezoekers, "vreemden"?*

De internationale functie van Brussel noodzaakt een specifieke aandacht aan dienstverlening en gastvrijheid ten aanzien van nieuwkomers. De buitenlandse immigratie is al zeer sterk en blijft stijgen (Deboosere et al., 2008), terwijl een geïntegreerd beleid van ontvangst en integratie uitblijft. Het is raadzaam de aanpak te coördineren en zich in te spannen om de nieuwkomers te helpen in contact te treden met de Brusselse werkelijkheid. Daarbij moet de aard van de immigratie in kwestie – economisch (zoektocht naar werk) of professioneel (verbonden aan de internationale functies) – in acht genomen worden.

III. Mogelijke beleidsoplossingen

Is de internationale missie van Brussel een aanvaard feit, dan is deze missie nog onvoldoende deel van het debat rond een duurzame stadsontwikkeling. Over het algemeen blijven de visies en projecten te gefragmenteerd om bij te dragen tot een stedelijk regime of een stedelijke ontwikkelingscoalitie.

1. *Het toerisme*

Zo werden er in Brussel gedurende de laatste tien jaren reeds verschillende initiatieven uit de grond gestampt die de toeristische aantrekkingskracht van de stad zouden moeten versterken. Het ging vooral om communicatieprojecten en promotie acties eerder dan grote werkzaamheden. Na de eerste Dagen van het Toerisme, georganiseerd op initiatief van minister Dominique Harmel in 1994 en 1995, is het toeristisch informatiebureau (TIB) veranderd in een ware promotiedienst voor toerisme. In een tweede stap, na de tweede Dagen van het Toerisme georganiseerd op initiatief van minister Evelyne Huytebroeck in 2005, heeft het BITC (Brussel Internationaal - Toerisme & Congres), ontstaan uit het TIB, nieuwe wegen ontwikkeld waarbij het accent gelegd wordt op de Europese dimensie van Brussel en op haar "hippe" karakter. Het doel was het aantrekken van nieuw publiek, ondermeer in de nieuwe Lidstaten van de EU en bij de jongvolwassenen. Deze nieuwe richting wordt geïllustreerd door twee websites: 'Brussels Tof People', geanimeerd door burgers uit de 27 Lidstaten van de EU die in Brussel wonen, en 'Brusselsmania', specifiek gericht op jongvolwassenen die naar Brussel wensen te komen. Maar ook de andere toerismebureaus van de gemeenschappen houden zich bezig met Brusselse stadsmarketing (*city marketing*).

2. *Het PIO*

Bij gebrek aan een derde Gewestelijk Ontwikkelingsplan lanceerde de minister-president in 2008 een Plan voor Internationale Ontwikkeling van Brussel (PIO). Het statuut van dit "stappenplan" is onduidelijk. Het gaat niet om een plan in de klassieke betekenis van het woord, maar eerder om een document met intenties en programma's, een geheel van projecten samenbrengend die nog niet concreet vastliggen en nog kunnen geamendeerd worden. Het gaat bovendien niet echt om een plan voor internationale ontwikkeling. Tien zones werden aangeduid, waarvan sommige al over een richtschema beschikken, terwijl andere nog geen vaststaande projecten lopende of gepland hebben. Het PIO is dan ook op uiteenlopende manieren ontvangen. Hoewel erkend wordt dat het nuttig is een plan te ontwikkelen om internationale uitstraling te versterken, lijken drie fundamentele kritieken naar voren te komen: (a) het gebrek aan coherentie en kwaliteit van het plan, (b) het gebrek aan integratie van de tien gekozen zones met een globale visie rond stedelijke ontwikkeling (de gemaakte keuzes lijken de centrifugale tendensen te versterken) en (c) de te grote vrijheid die gegeven wordt aan de private sector en het daaruit volgende risico de internationale ontwikkeling in handen te laten van projectontwikkelaars.

3. *BRM*

Dit gebrek aan een integrale en integrerende visie zet actoren uit de *civil society* of socio-economische actoren aan tot het nemen van initiatief. Zo hebben eind november 2008 het VBO, Voka, UWE en Beci 'Business Route 2018 for Metropolitan Brussels' (BRM) gelanceerd. Dit ambitieus stappenplan mikt op de economische ontwikkeling van de metropolitane zone door meer voordeel te halen uit de aanwezigheid van verschillende Europese en internationale instellingen in Brussel. Het moet de capaciteit verhogen om dragende niches en globale aantrekkingskracht te ontwikkelen. Met dit plan heeft de bedrijfswereld de verdeeldheid tussen gewesten en gemeenschappen kunnen overstijgen en werd er gekozen voor een kosmopolitisch beeld op het niveau van de metropool. Het plan behandelt de implicaties van de internationale ontwikkeling op vlak van sociale uitsluiting en dualisering echter niet.

4. *Project voor Brussel als internationale stad*

Het grootste probleem dat zich blijkt af te tekenen is het gebrek aan een globaal stadsproject dat de mondialisering en internationalisering van de stad in rekening brengt en dat vooral een betere integratie van buitenlandse Brusselaars of Brusselaars van vreemde origine voorziet. De internationale Brusselse burgers zouden sowieso deel moeten uitmaken van elk stadsproject. Dit geldt voor de "expats" verbonden aan de EU. Daarvoor is het enerzijds nodig dat het Europese project haar verantwoordelijkheden ten aanzien van haar hoofdstad opneemt en dat anderzijds betere maatregelen voor de integratie van "eurocraten" op politiek vlak (bijvoorbeeld stemrecht op gewestelijk niveau) en wat burgerschap betreft (een doortastend promotiebeleid voor onderwijs en cultuur) aangenomen worden. Dit geldt ook voor de achtergestelde migranten, die men zowel realistische perspectieven op sociale en economische insertie als mogelijkheden voor burgerparticipatie in een multiculturele en internationale stad moet kunnen aanbieden. Dit verhoogt de relevantie van het debat omtrent de beeldvorming en de mogelijke implicaties van de internationale ontwikkeling.

Elementen voor een dergelijk debat zijn dus:

- een betere integratie van het beleid op gewestelijk niveau en vooral de ontwikkeling van een verhaal met toekomstvisie en dat alle maatschappelijke actoren kan verenigen
- een noodzakelijke, zij het onvoldoende, voorwaarde is een verbreding van de politieke rechten op gewestelijk niveau. Dat passief burgerschap moet dan geactiveerd worden door de creatie van institutionele ruimten voor inschakeling in het Brussels debat;
- het grote probleem van meerschelijke regulering en van een bevolking met grote mobiliteit is het creëren van lokale loyaliteiten. Politieke verbondenheid vereist een verbeelding, een imaginaire ruimte (*mental map*) die zin heeft in het nomadische karakter van Brussel. Het beeld van een "hoofdstad van Europa" moet zich uitstreken en aanwezig zijn in een netwerk van Europese steden ;

- de ontwikkeling van een “Cosmopolitische Stads Universiteit” als laboratorium en zenuwcentrum voor een veelheid van stedelijke actoren rond de ontwikkeling van een stadsproject zou kunnen bijdragen tot ontwikkeling van zulke verbeelding;
- de ontwikkeling van een substantieel beeld en een symboliek voor Brussel, hoofdstad van Europa, op basis van een proces van *city imaging* eerder dan van *city marketing*;
- het koesteren van de ruimten van marginaliteit, onenigheid en contestatie, gebaseerd op praktijken van participatieve democratie, is belangrijk voor het belichamen van dit proces. Een puur technocratische, manager-achtige en consensuele benadering zonder reëel publiek debat zal immers kunstmatig en niet doorleefd blijven.

Besluitend kan men een tendens van voortdurende internationalisering van Brussel vaststellen. Deze tendens concretiseert zich binnen diverse registers en wordt gedragen door een veelheid aan actoren. Dit heeft diepgaande effecten op de bevolking, de economie en de cultuur van de stad. De verschillende trajecten van internationalisering zijn echter nog niet geïntegreerd. Aan hun negatieve effecten is evenmin aandacht besteed. Ten slotte moet er nog een echte beeldvorming van Brussel als internationale stad ontwikkeld worden.

Referenties

- BILLEN, C., DECROLY, J.-M. et VAN CRIEKINGEN, M. (2002) "Les mutations contemporaines de la valorisation des territoires", in VANDERMOTTEN, C. (éd.) *Le développement durable des territoires*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, pp. 113-130.
- BIOT, V. & VAN HAMME, G. (2007) *Impact socio-économique de la présence des institutions Européennes à Bruxelles*, Bruxelles, IGEAT.
- CAZES, G. (2001) "L'émergence d'un nouveau système vacancier : temporalités et territorialités en mutation", *Hommes et Terres du Nord*, 2, pp. 63-70.
- CORIJN, E., DE CORTE, S. et DE LANNOY, W. (2004) From a multicultural and fragmented city towards the "mediterranean" capital of Europe, in: *INURA, The contested metropolis. Six cities at the beginning of the 21st century*, Birkhauser, Basel/Boston/Berlin, pp. 78-88.
- CORIJN, E. (2006) Building the capital of Europe as a heterotopia, in: HEIM, C. (ed): *Brussels-l'Europeenne, capitale de qui? ville de qui?*, *Les Cahiers de la Cambre-Architecture N°5*, Bruxelles, La lettre Volée, pp. 46-60.
- CORIJN, E., MACHARIS, C., JANS, T. et HUYSEUNE, M. (2008) De impact van internationale instellingen in Brussel : een benadering vanuit ene multi-criteria analyse, in *Brussels Studies* n° 23.
- European Union. Belgian Presidency. *Brussels, Capital of Europe. Final Report*. Brussels, European Union, 2001.
- DEBOOSERE, P. et al (2008) Staten-generaal van Brussel, De Brusselse bevolking: een demografische doorlichting, Synthese nota Nr 3, in *Brussels Studies*.
- GENARD, J.-L., CORIJN, E., FRANCO, B. et SCHAUT, C. (2009) États généraux de Bruxelles, Bruxelles et la culture, Note de synthèse n°8, in *Brussels Studies*.
- Iris Consulting (1998; 2001) *Socio-economische impact*, Brussels, Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
- MENS en RUIJTE (s.d.) *Brussel, de internationale uitdaging. De directe sociaal-economische impact van de internationale instellingen te Brussel*. Brussels, Studiegroep mens en ruimte vzw.
- MENS en RUIJTE (1992) *De indirecte sociaal-economische impact van de Europese instellingen te Brussel*. Boekdelen 1 en 2. Brussels, Studiegroep mens en ruimte vzw.
- MENS en RUIJTE (1994) *De sociaal-economische impact van de Europese en internationale instellingen te Brussel*. Eindrapport. Brussels, Studiegroep mens en ruimte vzw.
- VANDERMOTTEN, C., LECLERCQ, E., CASSIERS, T. et WAYENS, B. (2009) États généraux de Bruxelles. L'économie bruxelloise, Note de synthèse n°7, in *Brussels Studies*.
- VAN CAMP, B. et WITMEUR, O. (2009) États généraux de Bruxelles. Bruxelles, Région de la connaissance ?, Note de synthèse n°12, in *Brussels Studies*.